

לשלבי הכתיבה של 'משנה תורה'

דף טיוטה שטרם פורסם בעצם כתב יד קדשו של הרמב"ם

לכבוד הגיעו לגבורות של ראש הישיבה שליט"א,
איש הרמב"ם בכל דרכיו. יזכה להמשיך בעוז
בפעליו הגדולים להרבצת תורה, ולראות בסיום
פירושו הגדול 'יד פשוטה' על 'משנה תורה' כולו.

כתב הרמב"ם באיגרת השמד [איגרות הרמב"ם, מהדורתנו, עמ' לג (תרגום קדום)]:

וממה שראוי שתדעו שהאדם אין לו לדבר ולדרוש באזני העם עד שיחזור מה
שרצונו לדבר בו פעם ושתים ושלש וארבע, וישנה אותו היטב, ואחר כך ידבר.
וכן אמרו עליהם השלום, והביאו ראיה על זה מלשון הכתוב: "אז ראה ויספרה
הכינה וגם חקרה", ואחר כך "ויאמר לאדם" (איוב כח, כז-כח). הן זה נאמר על
מה שיצטרך לדבר בו בפיו, ועל מה שירשום האדם בידו ויכתבהו - ראוי
שיחזירהו אלף פעמים אילו יתכן זה.

גם אלמלא היו לנו עדויות מפורשות על כך, היינו יכולים להניח בוודאות שהרמב"ם קיים
בעצמו את מה שדרש, וחזר פעמים רבות על דברים שבכתב המיועדים לפרסום. ואכן, כך
כתב באיגרת לעדת לוניל, כחמש שנים לפני פטירתו (שם, עמ' תקנח):

אבל סיבות הזמן סבבוני, ואפילו הפירושים שעשיתי, וכמה ענינים שחיברתי
בלישנא דרבנן, שהן עדיין אפלות - לא נשאר לי פנאי לדקדק אותן ולהגיהן עד
שיצאו לאור העולם.

הרמב"ם רומז כאן לפירושו לתלמוד הבבלי, עיין הקדמת המשנה עמ' סא-סב, וכן
לקונטרסי ההשגות על הרי"ף ורבנו חננאל, ולהלכות הירושלמי, עיין איגרות הרמב"ם עמ'
תרנב-תרנג. כל היצירות האלה נכתבו כתיבה ראשונה, ונשארו 'אפלות', כלומר: בלתי
מוגהות.¹ לעומתם, הספרים שמסר רבנו להעתקה ולהוצאה לאור העולם - הגיהם ודקדק
בהם הדק היטב.

לאושרנו, זימנה לידנו הגניזה הקהירית, שמקומה היה סמוך למקום מגוריו של הרמב"ם
בפוסטטאט (הפרבר היהודי של קהיר), עדויות מרשימות אודות טיוטות שכתב הרמב"ם
לחיבוריו. התגלו בה דפי טיוטה של פירוש המשנה, הלכות הירושלמי, משנה תורה, מורה
הנבוכים וספרי רפואה - כתובים בעצם כתב יד קדשו של רבנו.

1 כנראה על פי הכתוב בישעיהו נט, ט: "לנגוהות - באפלות נהלך" (הערת פרופ' ר"ד הנשקה הי"ו).

המספר הרב ביותר של דפי טיוטה שהתגלו הוא מפירוש המשנה. כידוע, העותק ה"נקי" של פירוש המשנה בכתב ידו של רבנו השתמר במשך הדורות במצרים ואחר כך בסוריה, והגיעו לידינו חמישה מתוך ששת סדריו. אלה מצויים כיום בספריות ירושלים ואוקספורד, וראו אור במהדורת צילום מפוארת.² בגניזה הקהירית התגלו דפי טיוטה של הפירוש למסכתות אחדות, ונוסחן שונה לא במעט מהנוסח הסופי ה"נקי" (הטיוטה למסכת שבת, המצויה לפנינו כמעט בשלמותה, ראתה אור על ידנו, ביחד עם הנוסח הסופי, בהוצאת מעליות³).

שאלה מעניינת היא האם כתב רבנו יותר מטיוטה אחת, שכן הדרישה לעבור על הכתוב פעמים רבות אין פירושה בהכרח כתיבת טיוטות רבות, שהרי ניתן לעבור פעמים רבות על טיוטה אחת ולתקן בה את הטעון תיקון. אולם, מממצאים שנתגלו בגניזה עולה, שגם אם לא העתיק רבנו את כל הפירוש כולו מטיוטה ל"נקי" יותר מפעם אחת, מכל מקום היו ביצירת הפירוש שלבי כתיבה נוספים.

הנה כי כן, נמצאו שני דפים מסוף ההקדמה לטהרות כתובים בכתב ידו של רבנו,⁴ שאינם כתיבה רצופה של ההקדמה, אלא הם קטעים קטעים מהקדמה זו, שבצד אחדים מהם ישנם סימנים המורים שיש "להשתיל" אותם למקומות מסוימים בהקדמה. הרי שאלה הן השלמות לטיוטה כתובה.

כמו כן, נמצא דף בודד מהפירוש למסכת בבא בתרא,⁵ שאינו חלק מקונטרס (ציידו האחורי כתוב במהופך מצדו הקדמי, דהיינו מרגליו לראשו; מה שאין כן בטיוטה הרצופה למסכת שבת, ועוד, שבהן הדפים כתובים משני הצדדים באתו כיוון, כמדפדף בספר), ובראשו סימן שיש "להשתילו" במקומו, ונוסחו זהה כמעט לחלוטין לנוסח הסופי שלפנינו, כלומר: זוהי העתקת ביניים של דף זה, שנעשתה בין הטיוטה לנוסח הסופי.

עוד דף בודד (שציידו האחורי כתוב במהופך), המכיל את התחלת ההקדמה לסדר טהרות,⁶ מעיד, אולי, על כתיבה ראשונית שקדמה לכתיבת הטיוטה הרצופה.

כל אלה באשר לפירוש המשנה. ובאשר למשנה תורה - עד כה נתגלו ופורסמו כעשרים דפי טיוטה של משנה תורה מספרי נזקים ומשפטים.⁷ דפים אלה, השונים בפרטים רבים מהנוסח

2 פירוש המשנה לרמב"ם ז"ל, עם מבוא מאת סלימאן ששון, קופנהגן תשט"ז-תשכ"ו (ג' כרכים).

3 מסכת שבת עם פירוש הרמב"ם, ירושלים תשס"ה.

4 אוטוגראף הרמב"ם מאוסף אדלר ומגניזת לנינגראד - טיוטת ההקדמה לסדר טהרות, מאת יהושע בלאו ואלכסנדר שייבר, ירושלים תשמ"א, עמ' 16-39.

5 פורסם תחילה ע"י שרגא אברמסון בספר הדואר למלאות לו 35 שנה, ניו-יורק תשי"ז, עמ' 67-70, וצולם שנית בצילום משובח יותר במהדורת פיהמ"ש הנזכרת לעיל הערה 2, סוף כרך א, טבלה 26-27, אך עם כיתוב שגוי תחתיו: 'קטע מהפירוש לתלמוד בבלי'.

6 פורסם במקום הנ"ל בהערה 4, עמ' 6-15.

7 צילום משובח של דפים אלה מצוי במהדורת הצילום של כתב-היד המפורסם של ספרי המדע ואהבה שעליו מתנוסס אישורו של הרמב"ם בחתימת ידו "הוגה מספרי": משנה תורה להרמב"ם, מדע ואהבה, הספר המוגה, ירושלים-קליבלנד תשנ"ז, עמ' שעה-תז. דף נוסף פורסם על ידי ראש הישיבה שליט"א ועל ידי במעליות כ"ה, קובץ לציון 800 שנה לפטירת הרמב"ם, מעלה אדומים תשס"ה.

לשלבי הכתיבה של 'משנה תורה'

הסופי המצוי בידינו בכתבי-היד,⁸ נראים כחלק מטיוטה רצופה של החיבור, כדוגמת דפי הטיוטה העיקריים של פירוש המשנה.

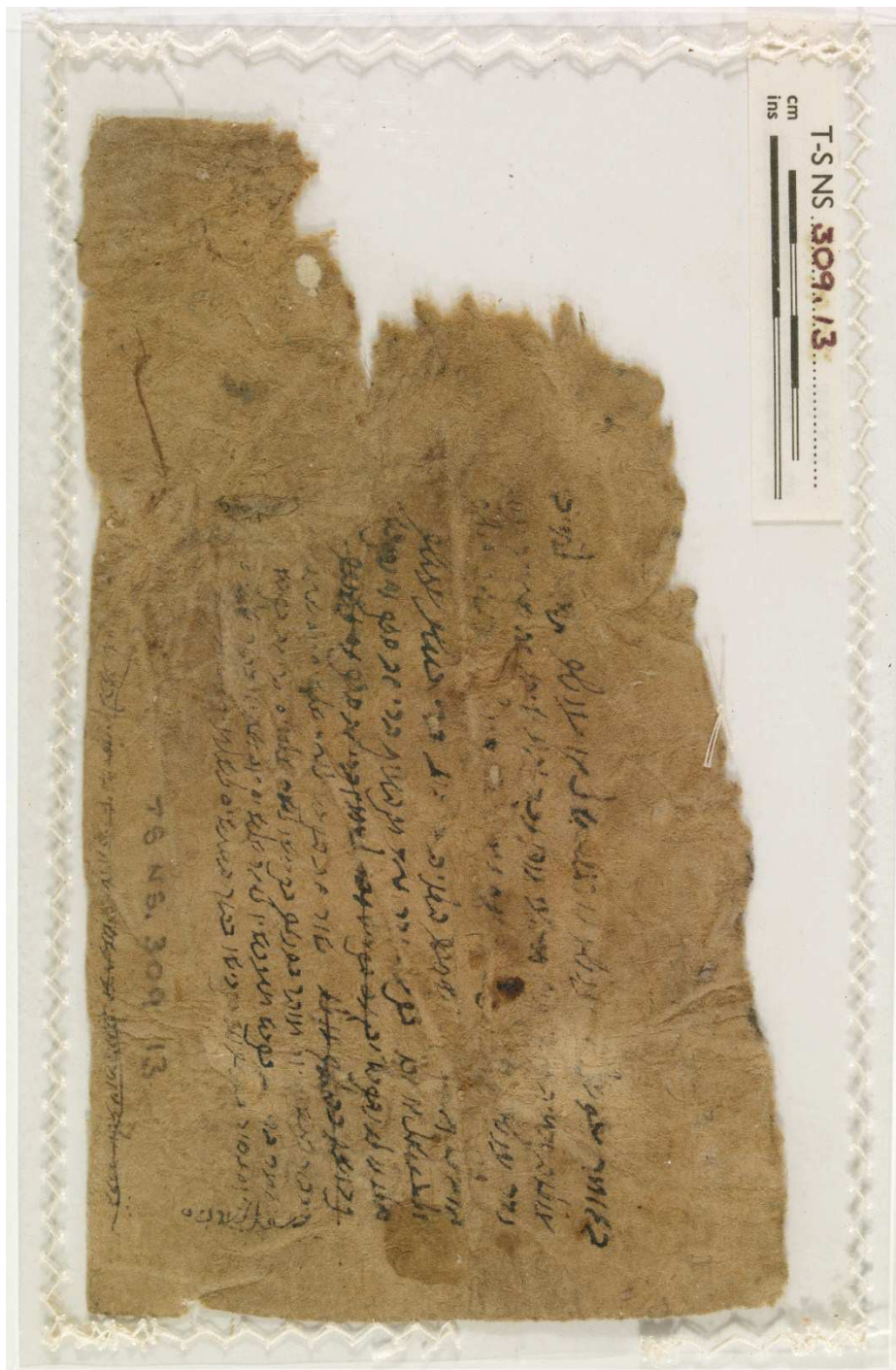
אולם, במאמר זה נראה שגם לגבי 'משנה תורה' אפשר לקבוע שהיו שלבי כתיבה נוספים מלבד הטיוטה והנוסח הסופי. בין קטעי הגניזה שבספריית קימברידג' מצוי דף בודד (T-S 13.309 NS), שזוהה כבר בקטלוג של ברודי⁹ כאוטוגרף של הרמב"ם, המכיל קטע ממשנה תורה, הלכות מעשה הקרבנות. המיוחד שבו הוא, שהוא כתוב על חלק של דף, ובציודו האחורי כתוב מסמך כלשהו באותיות ערביות ועבריות. הרמב"ם השתמש בחלקו הריק של הנייר כדי לכתוב עליו הלכה. אין זה אפוא דף מתוך טיוטה רצופה, אלא: או כתיבה ראשונית שקדמה לטיוטה הרצופה, או כתיבה חוזרת של פסקה מסוימת מהטיוטה הרצופה. כך או כך, אחרי כתיבת פסקה זו עוד חזר הרמב"ם ועשה בה שינויים מרחיקי לכת: חלקה הראשון של הפסקה נשאר בהלכות מעשה הקרבנות (טו, ב); המשפט הבא נמחק ממנה באמצעות העברת קו והועבר להלכות מעילה (ד, ב); ואילו חלקה האחרון של הפסקה מופיע, בשינויים, בנוסח הסופי של משנה תורה בהלכות ערכים וחרמים (ו, ט) שבספר הפלאה! השינוי האחרון מתועד בהערה שרשם הרמב"ם לעצמו במאונך לצד החלק השני: תנקל (נכתב באותיות ערביות! ופירושו: תועבר) לערכים.

מכאן אנו יכולים ללמוד שרבונו כתב את חיבורו בעמל רב של ניסוחים חוזרים ונשנים, כמצוותו למי שרוצה להוציא מתחת ידו דברים שבכתב המיועדים לציבור.

קטע זה מתפרסם כאן לראשונה. הצגנו את פענוחו עד כמה שידנו מגעת, בשמירה על מתכונת השורות המקורית, ואת הנוסח הסופי - בשלושת המקומות הנ"ל - לעומתו. לא ניסינו לעסוק במשמעות ההבדלים שביניהם לגבי תוכן ההלכות. יהיו הדברים מסורים למעיניים, בבחינת ואידך זיל גמור.

8 אמנם אין בידינו הנוסח הסופי של משנה תורה בכתב ידו של רבנו, כמו שיש לנו בפירוש המשנה, אך כתבי-יד עתיקים ומהימנים של ספרי נזקים ומשפטים מצויים לפנינו, ואפשר לראות מהם את המרחק בין נוסח הטיוטה לנוסח הסופי שנמסר להעתקה ולהפצה.

9 Robert Brody, *A Hand-list of Rabbinic Manuscripts in the Cambridge Geniza Collection*, Cambridge 98, P.203

קטע הגניזה

האומר ידה של[זו] עולה או רגלה שלזו עולה תמכר לחייבי עולות ודמיה [חולין] חוץ מדמי אותו אבר והוא שיהא זה שחייב עולה נדר עולה ..... ראשה(?) עולה הואיל¹⁰ [דבר] [שהנ]שמה תלויה בו הוא הרי כולה עולה ולבה שלזו וכו' הקד[יש] אבר אחד מן העוף הרי זה ספק אם נתקדש כולו או לא נתקדש וכן אם הקדיש אבר לדמיו הרי זה ספק אם פשטה קדושה בפולה או לא שור זה הקדש לאחר שלשים יום שחטו בתוך [שלשים] יום מותר בהנאה הקדישו לשם שלמים הרי זה הקדש יום אסור בהנאה ואם הקדישו בתוך השלשים לשלמים

נפול לעזרים

בשולי העמוד למטה, בכתב יותר קטן כתובה שורה (ככל הנראה בערבית, אך באותיות עבריות) שנמחקה אחר כך בקו.

הנוסח הסופי

ה' מעשה הקרבנות טו, ב :

האומר ידה שלזו עולה או רגלה שלזו עולה, תמכר לחייבי עולות, ודמיה חולין חוץ מדמי אותו אבר. והוא שיהיה זה המחויב עולה שקנה אותה נדר עולה בדמים קצובין. האומר לבה או ראשה שלזו עולה, הואיל והקדיש דבר שהנשמה תלויה בו, הרי כולה עולה. הקדיש אבר אחד מן העוף, הרי זה ספק אם נתקדש כולו או לא נתקדש.

ה' מעילה ד, ב :

הקדיש אבר אחד לדמיו למזבח, הרי זה ספק אם פשטה בקולו או לא פשטה.

10 סימון זה מפנה אל שלש המילים הראשונות של השורה הבאה 'ולבה שלזו וכו'', ופירושו ככל הנראה שיש להוסיף כאן: ולבה שלזו או ראשה שלזו.

הל' ערכים וחרמים ו, ט:

האומר שור זה הקדש לאחר שלשים יום ושחטו בתוך שלשים יום, הרי זה מותר בהנייה, הקדישו למזבח הרי זה מוקדש למזבח. אבל אם אמר, הרי זה הקדש מעכשיו לאחר שלשים יום, ושחטו בתוך שלשים יום, הרי זה אסור בהנאה, ואם הקדישו בתוך השלשים למזבח אינו מוקדש.

ענה נקביל את נוסח הטיוטה לנוסח הסופי זה מול זה:

[הל' מעשה הקרבנות טו, ב]

האומר ידה שלזו עולה או רגלה שלזו עולה, תמכר לחייבי עולות, ודמיה חולין חוץ מדמי אותו אבר. והוא שיהיה זה המחויב עולה שקנה אותה נדר עולה בדמים קצובין.

האומר לבה או ראשה שלזו עולה, הואיל והקדיש דבר שהנשמה תלויה בו, הרי כולה עולה.

הקדיש אבר אחד מן העוף, הרי זה ספק אם נתקדש כולו או לא נתקדש

[נוסח הטיוטה]

האומר ידה של[זו] עולה או רגלה שלזו עולה תמכר לחייבי עולות ודמיה [חולין] חוץ מדמי אותו אבר והוא שיהא זה שחייב עולה נדר עולה

..... ראשה(?) עולה הואיל ולבה שלזו וכו' ¹¹ [דבר] [שהנ]שמה תלויה בו הוא הרי כולה עולה

הקד[יש] אבר אחד מן העוף הרי זה ספק אם נתקדש כולו או לא נתקדש

[הל' מעילה ד, ב]

הקדיש אבר אחד לדמיו למזבח, הרי זה ספק אם פשטה קדושה בכולו או לא פשטה

~~וכן אם הקדיש אבר לדמיו הרי זה ספק אם פשטה קדושה בכולה או לא~~

[הל' ערכים וחרמים ו, ט]

האומר שור זה הקדש לאחר שלשים יום ושחטו בתוך שלשים יום, הרי זה מותר בהנייה הקדישו למזבח הרי זה מוקדש למזבח.

אבל אם אמר, הרי זה הקדש מעכשיו לאחר שלשים יום, ושחטו בתוך שלשים יום, הרי זה אסור בהנאה, ואם הקדישו בתוך השלשים למזבח

שור זה הקדש לאחר שלשים יום ושחטו בתוך [שלשים] יום מותר בהנאה הקדישו לשם שלמים הרי זה הקדש

אמר הרי [זה] הקדש מעכשיו לאחר שלשים יום ושחטו בתוך שלשים יום אסור בהנאה ואם הקדישו בתוך השלשים לשלמים